

■ **recensió**

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA CATALANA,
Números 9/10, 2015 | Print ISSN 2014-1572 / Online ISSN 2014-1564
P. 119-124
<http://revistes.iec.cat/index.php/JOCIH>

Ricardo Horneffer: *El problema del Ser: sus aporías en la obra de Eduardo Nicol* Facultat de Filosofia i Lletres, UNAM, Mèxic, 2013, 225 pp.

Mario Alvarado

UNAM
mario.alvarado@comunidad.unam.mx

És molt probable que la millor manera que en els nostres dies tenim per descriure la percepció actual del que ha estat la història de la metafísica sigui la que dona Borges al relat «Tlön, Uqbar, Orbis Tertius», segons la qual: «Tenim una immensitat de sistemes increïbles, però d'arquitectura agradable o de tipus sensacional. Els metafísics de Tlön no cerquen la veritat, ni tan sols la versemblança: volen la sorpresa i deixar-nos meravellats. Copsen la metafísica com una branca de la literatura fantàstica.»¹

A vegades amb raó (i altres sense), la filosofia ha renegat de la legitimitat de la metafísica: de la metafísica com a ciència o coneixement rigorós. I és en la nostra època quan és vista amb més menyspreu i pateix més descrèdit. En un moment molt científic o, més ben dit, tecnocientista (com l'actual), la paraula «metafísica» és inevitablement malinterpretada. Sol causar desconfiança i es mira de reüll. De fet, però, la situació de la metafísica mai no ha estat fàcil. No obstant això, al llarg de vint-i-set segles ha perdurat, tal i com la va definir Aristòtil: com a «ciència primera» o «sobre els principis».

Conjuntament amb l'error que suposa confondre la legitimitat d'una «disciplina» amb els desencerts (més o menys greus) que presenten les «teories» que ella promou, cal veure que la metafísica respon a una necessitat vital, a través de la qual l'ésser humà es planteja les preguntes fonamentals. I per aquests dos fets té sentit, avui (com en qualsevol altra època), preguntar pel problema metafísic més radical: l'Ésser. No debades, el llibre de Ricardo Horneffer, que porta per títol *El problema del Ser: sus aporías en la obra de Eduardo Nicol*, és un estudi rigorós de l'obra del filòsof catalanomexicà i, al mateix temps, una prolongació de la història de la metafísica que respon a la necessitat humana, potser «massa humana», de preguntar-se per allò que és fonamental. Un llibre

1 Jorge Luis Borges, *Ficciones*, Joaquín Moritz/emecé, Mèxic, 2006, p. 29.

en què hom hi percep el rigor, la sistematicitat, la crítica i el mètode. Aquests aspectes donen fonament teòric a la seva anàlisi i, també, a la inquietud vital que en tot bon pensador desperta el fet d'aproximar-se a allò que és fonamental.

Per aproximar-se al problema de l'Ésser des d'una nova perspectiva i per assumir la tradició filosòfica, Nicol es va proposar un «retorn a la metafísica», a través del qual l'afirmava com a «prima scientia» de l'Ésser i del Conèixer; enfrontant-se, en una mateixa operació, als problemes del seu fonament i de la unitat del coneixement². Així mateix, opinava que per a superar l'esgotament al que havia arribat la metafísica al segle XX, calia fer una «revolució en la filosofia», per la qual adoptà la fenomenologia-dialèctica com a mètode³; amb el propòsit principal de mostrar la fenomenicitat de l'Ésser, de la qual se'n desprèn que el desplegament temporal dels ens no n'impedeix la captació. Heus ací la clau de volta de la metafísica de Nicol, a partir de la qual, de la mateixa manera que succeeix en qualsevol altre pensament que s'aferra a aproximar-se positivament al límit, apareixen els problemes d'interpretació més significatius i les conclusions més corprendedores: les apories.

Per a nosaltres, el llibre de Ricardo Horneffer que ara ressenyem respon a aquesta mateixa situació en què actuà Nicol. Hi trobem una anàlisi rigorosa dels canvis, de les situacions i dels supòsits que va assumir Nicol en el seu intent de formular i de concebre de manera precisa l'Ésser. Cada formulació condueix, literalment, a una a-poria. És a dir, a una situació límit en la qual sembla que al pensament ja no li queda cap altra sortida ni camí; cosa que l'obliga a tornar sobre els seus passos i a cercar (potser a fer) un nou viarany. I, malgrat que el filòsof catalanomexicà afirmà que l'Ésser no és un problema (perquè el tenim davant dels ulls), Horneffer recorda: «Ans el contrari, és un problema justament perquè, mentre hi hagi logos, és una part inseparable —sigui com sigui que se la vulgui anomenar— de l'ésser humà i de la seva història.»⁴ D'aquesta manera, l'autor ens recorda que: si bé l'Ésser és a la vista, cada captació que se'n fa és històrica. En cada formulació del Principi (o, si ho prefereixen, Substància, Déu, Eidos, Esperit, Res o Ésser), i en la recerca de cadascun dels seus atributs s'hi implica, històricament i vital, l'ésser de l'home; cosa que no és supèrflua. En conseqüència, Horneffer també s'ocupa d'una part important de la història de la metafísica, destacant-hi les obres d'Heràclit, Parmènides, Plató, Aristòtil i Heidegger.

Per comprendre les apories a les quals ens condueix el problema de l'Ésser en l'obra de Nicol, i a partir d'un exercici de disciplina permanent,

- 2 Vegeu Eduard Nicol, «El retorno a la metafísica», *Ideas de vario linaje*, UNAM, Mèxic, 1990.
- 3 Vegeu Eduard Nicol, *Crítica de la razón simbólica. La revolución en filosofía*, FCE, Mèxic, 1982 (de manera específica la quarta part del llibre).
- 4 Ricardo Horneffer, *El problema del Ser: sus aporías en la obra de Eduardo Nicol*, UNAM, Mèxic, 2013, p. 212.

Horneffer analitza amb molta cura què significa l'afirmació de Nicol que la vista capta l'Ésser. Segons aquesta idea central, allò que té continuïtat (que és permanent) es veu a partir dels canvis (d'allò que és efímer). No és alguna cosa oculta ni necessita cap operació metodològica per a ser captat. No cal una raó metodològicament purificada o ensinistrada per enfrontar-nos «amb legitimitat» a allò que és. En conseqüència, el Principi precedeix qualsevol ciència i qualsevol operació de la raó que el vulgui mostrar. Tota ciència, inclús la primera, parteix «de facto» del principi. Per això, anar a la recerca del Principi és, per a Nicol, un contrasentit.

Horneffer agafa aquesta idea fonamental de la metafísica nicoliana i estableix un diàleg profund amb el filòsof catalanomexicà. Fa un esforç fructífer per comprendre críticament Nicol (cosa que ja dóna un valor més que notable a les anàlisis que fa) i situa el diàleg en un nivell més profund per desxifrar el «perquè» del que diu. D'aquesta manera, pot aproximar-se als supòsits i als compromisos que assumí Nicol en la seva filosofia i, al mateix temps, reconèixer (quan toca) l'originalitat i la radicalitat del seu pensament. Horneffer identifica en aquest moment que, malgrat que el projecte d'una revolució en la filosofia que es proposà Nicol vol «trençar» amb la tradició metafísica que va des de Parmènides fins a Husserl, manté, inevitablement, una sèrie de supòsits que en realitat donen més extensió a aquesta tradició metafísica. Si bé és cert que Nicol es proposà un canvi radical en reconèixer el «pes» ontològic de l'aparença, que tradicionalment havia estat desacreditat, el desenvolupament d'aquesta noció fonamental, progressivament, el condueixen a preguntar-se per qüestions com la dels atributs i a l'enunciació precisa amb què «expressar» la presència de l'Ésser.

Principalment, assenyala Horneffer, Nicol es veu a si mateix amb l'exigència de justificar els atributs d'eternitat i d'infinitud de l'Ésser, com ho havia fet tota la tradició metafísica, ja que comparteix la sensació de desemparança que produeix en l'ésser humà la intuïció que ve i es dirigeix al no-res. Nicol insisteix a dotar l'Ésser d'un «sentit transcendent», fent-lo infinit i etern —que en són els dos atributs principals—, per negar, així, la possibilitat del contrasentit abans i després de la vida. D'aquesta manera, s'allunya del seu propi precepte fenomenològic de centrar-se només en allò que és donat. El veritable motiu per arribar als dos atributs de l'ésser són emocionals i no fenomenològics, afirma Horneffer. Brollen de l'horror que genera la pura possibilitat del contrasentit, més que no pas d'una evidència real.

Horneffer adverteix amb encert que en la indecisió de Nicol per diferenciar o identificar, «d'una vegada», Ésser i realitat s'hi mesclen raons teòriques i existencials. I per això sempre topa amb una aporia. D'una banda, el filòsof barceloní arriba a la conclusió «deductiva» que a l'Ésser no li corresponen atributs i, de l'altra, se «sent» obligat a reconèixer la necessitat d'aquests atri-

buts. Si l'Ésser és patent i res no se li oposa (perquè res s'escapa d'allò que és absolut), no es relaciona amb el no-res. Per tant, no es pot distingir del no-res ni definir-se. Voler-li donar atributs equivaldria a confondre l'Ésser amb un ens. Determinar allò que és indeterminat. Però cal distingir-los perquè, «per definició», Ésser i ens no són el mateix. I són les exigències teòriques, i no pas les evidències fenomenològiques, les que porten Nicol a trobar els atributs de l'Ésser i a enredar-se en una xarxa d'apories. En l'intent de veure-se-les amb allò que és més fonamental hi ha un vaivé entre «evidències de raó» i evidències fenomenològiques, cosa que condueix l'argumentació a problemes que semblen irresolubles i que, d'altra banda, doten la metafísica de Nicol de vida i de moviment. Això és, que denoten el seu veritable desenvolupament, el qual es constitueix quan es persevera en els problemes, més que no pas en les solucions.

La crítica que construeix Horneffer a partir d'aquest conjunt de conciliacions teòriques, va descobrint els compromisos ontològics que mantingué Nicol. Si l'Ésser no és el mateix que l'ens, segons la fórmula heideggeriana, els atributs de l'Ésser i els de l'ens no poden ser els mateixos. Fins i tot deuen ser oposats. Si l'ens és finit, l'Ésser es pensa com a infinit. Si l'ens és canviant i temporal, l'Ésser és etern... No obstant això, aquestes distincions clares i lògiques, construïdes des de l'oposició «conceptual», fallen quan passem de l'àmbit lògic a l'ontològic. En conseqüència, diu Horneffer: «estem davant d'una aporia, ja que si bé és cert que l'Ésser i l'ens 'es mostren' conjuntament, no hi ha, si parlem amb propietat, 'relació' entre ells.»⁵

Sens dubte, el més interessant d'aquest llibre de Horneffer apareix quan el «logos» entra a escena. Fins a tal punt és interessant, que el llibre hauria pogut portar per títol «El problema de l'Ésser i del logos...». I és que allò que demostra el seu autor és que aquest no és només l'«apòfansi» de l'Ésser (el mitjà pel qual es fa visible i es dota de sentit) sinó que, en rigor, «l'Ésser, en realitat 'no devé' sinó, més aviat, 'advé' al 'logos' des de l'absència; l'Ésser 'és' en el 'logos', habita i es recrea en el 'logos' d'infinites maneres»⁶. Per a Horneffer, el pensament, i després la paraula, inevitablement re-creen el seu objecte i no es limiten a re-reflectir la seva presència. La presència de l'Ésser, que seria una donació (o un acte de gratitud), sempre requereix algú que capti aquesta donació i la re-crei. Per això, diu, el logos complementa el fenomen. L'Ésser és visible i és a la vista. És a dir, fenomen. I això és així només perquè hi ha algú davant de qui mostrar-se, i perquè els modes de veure'l canvien segons els límits de la pròpia visió i del context històric. És impossible que allò que s'intueix de forma «completa», senzilla, immediata i instantània, pugui recrear-se tal com és en el logos. L'única manera de fer-ho, malgrat que sempre sigui

5 Ibidem, pp. 106-107.

6 Ibidem, p. 212.

imperfecta, és «a partir» del logos. I aquest és el motiu de la diversitat històrica de formes de parlar de l'Ésser.

Deixant de costat aquesta proposta que construeix Horneffer (que «és a la vista» i que cada lector podrà re-formular), queda pendent l'altra proposta que fa: la de des-substantivitzar —si es pot dir així— l'Ésser i referir-se a allò que «és mentre és». La vehemència amb què insisteix en l'esterilitat de continuar la recerca dels atributs de l'Ésser (almenys des de la fenomenologia), la proposta d'un altre sentit del no-ésser que complementi els buits que es troben en l'obra de Nicol i la idea del logos com allò que hi ha des d'on l'ésser humà ofereix més ésser.

El llibre de Horneffer és una bona anàlisi del problema metafísic per excel·lència. El de l'Ésser. A més, li hem d'atorgar el valor d'un treball ben cuidat i rigorós. I conserva l'ímpetu de fer més radical allò que d'entrada ja semblava trencar amb el cànon.

El lector de Nicol sempre se les ha de veure amb un pensament que va teixint un contrapunt entre algunes idees canòniques de la història de la filosofia i altres de trencadores. I per això se li fa difícil assimilar afirmacions com les següents: «l'Ésser és fenomen», «hi ha més Ésser des que hi ha més home», «l'error i la veritat tenen el mateix fonament» o «les aparences són una font legítima de coneixement». I, ara (i per si no n'hi havia prou). Horneffer les corregeix i n'afegeix de noves, segons les quals: «l'Ésser advé al Logos», «sense ésser humà no hi ha fenòmens», «en rigor tampoc hi ha percepció sense logos» i «que l'Ésser és un absolut complet, però in-acabat».

Quan hom s'acosta al llibre de Horneffer li passa com amb aquelles narratives en què les històries es comencen a explicar pel final, les quals solen produir en el lector una incertesa que desperta més la curiositat. Quan el final és tan diferent d'allò que «normalment s'espera» és gairebé impossible no preguntar-se: què va passar per haver arribat a aquest punt? Així, cada gir de la història sorprèn i manté viva l'expectativa per al següent perquè ja en coneixem el desenllaç. Sens dubte, aquest no és un recurs que es pugui permetre un text filosòfic tan seriós com el de Ricardo Horneffer; però si d'alguna cosa ha de servir una ressenya és per motivar el futur lector a endinsar-se amb entusiasme i amb ànims al llibre. Per a la resta de coses el text es basta a si mateix.

Finalment, com que considerem que en la filosofia la crítica és cortesia, hem de dir que per a nosaltres a Horneffer li manca fer front a una aporia important. Sens dubte, la seva anàlisi és encertada en insistir que la distinció entre l'Ésser i la realitat implica molts problemes. Ara bé, gairebé sempre l'aborda des de l'horitzó dels atributs i no pas des de la fenomenicitat. Hem de recordar que quan Nicol reivindica la força ontològica de l'aparença, principalment a l'època i en els textos de *Los principios de la ciencia*, ho sol fer sobre la identificació de l'Ésser i la realitat⁷. El pes ontològic dels

7 Vegeu Juliana González, *La metafísica dialéctica de Eduardo Nicol*, UNAM, Mèxic, 1981, especialment les pàgines on resumeix amb molta claredat la identificació entre Ésser i Realitat com a base de la fenomenologia nicoliana.

fenòmens rau en aquesta identificació i és, per dir-ho ràpidament, el seu fonament. Després, no sabem ben bé com queda «parada» la fenomenologia i la legitimitat de l'aparèixer dels fenòmens si s'ha d'insistir, encara que sigui d'una altra manera, en la diferència ontològica.